

Ohar batzuk euskal deklinabidearen historiografiarako

JABIER ALBERDI LARIZGOITIA
E.H.U.

Abstract

In the article we can see a general vision of the different theories and presentations of the Basque declension that have taken place from the seventeenth century till the nineteenth, emphasizing specially on Pablo Astarloa's contribution.

Although it is true —the same as happens with other european languages— that there has been up to a later period a mimetic tendency in the Basque grammar towards the bases of the Latin grammar, this tendency was radically changed thanks to Pablo Astarloa's ethnocentric description. Here we note that Astarloa provides a clear reference for a change in the history of the theories about the Basque declension.

Frequently, when we talk about Astarloa, we only give him attribution to certain strange and vague theories. It is this attitude towards his extravagants ideas —as seen by the actual linguistical knowledge— that have made this writer from Durango recieve an unjust treatment, even made him fall into oblivion. This work is intended to justify Astarloa, pointing out his originality and importance, as well as his faults and inadequacies in his theory about declension; at the same time, the origin and evolution of some of the main problems surrounding the Basque declension are sketched and recurrently appear within the nineteenth century.

Taking Astarloa's theory as a centre point, the article has been divided into three parts: I. Grammars previous to Astarloa. II. A) Discursos filosóficos. B) Traggia and Apología, C) Astarloa and the linguistical ideas of the time. D) Good points and inadequacies of Astarloa's theory. III. Astarloa's influence.

0. Sarrera

Mendez mende euskal deklinabidearen inguruan agertu izan diren zenbait teoria eta aurkezpeni halako azaleko begiratua emango diegu artikulu honetan, arretarik handiena Pablo Astarloaren ekarpena aztertzeari eskeiniko diogularik.

Oso berandura arte —ezinbestean— latinaren gramatikarekiko morrontza teoriakoa oso nabarmena izan bada ere, joera hau erabat eteten da P. Pablo Astarloaren deskribapen etnozentrismari esker. Bere ekarriagatik eta bere eraginagatik esan liteke Astarloa mugarri bat dela euskal deklinabideari buruzko teorien historian.

Frankotan, apetz edo nahikundez jositako zenbait teoria bitxiren aitatasuna baino ez zaio aitortu durangarrari. Xelebrekeriaz betetako alderdi hauek besterik ez ikusi izanak autore hau bidegabeki baztertzera eraman gaitu: gure mendean Astarloa

zokoratu eta ahaztua izan da sarri askotan. Lan honen bidez —okerrak oker eta eznahikotasunak eznahikotasun— gai honi buruz azaldu zuen teoriaren orijinaltasuna eta garrantzia azpimarratu nahi genuke, legezkoa baita bakoitzari berea ematea. Aldi berean espero eta nahi genuke ohar hauek argigarri gertatzea euskal historiografia linguistikoaren atal garrantzitsu baterako: hots, euskal deklinabidearen historiografiarako.

Astarloaren teoria erdigunetzat harturik, hiru zatitan egituratu dugu artikulua: I. Astarloa baino lehenagokoak. II. Astarloa A) *Discursos filosóficos*. B) *Traggia* eta *Apologia*. C) Astarloa eta bere garaiko ideia linguistikoak. D) Astarloaren teoriaren alde onak eta eznahikotasunak. III. Astarloaren eragina.

I. Astarloa baino lehenagokoak

Oihenart

Euskal gramatikari buruzko lehenengo entseiuak XVII. mendekoak ditugu. Haien artean, Oihenartena (1638) aipatzea mereziko luke: labur, baina zehatz ematen digu euskararen berri. Deklinabidea dela eta, aski analisi zorrotza egiten du kasuak aipatzerakoan:

Igualmente, carecen los substantivos de acusativo y vocativo, y en su lugar se usa el nominativo. (*RIEV* 17, 337)

Eta pixka bat beheraxeago, honela jarraitzen du:

La declinación del inarticulado tiene seis casos, y consta del nominativo o recto, genitivo, dativo, ablativo, y además, casos de hacer, negar o dudar. El caso de hacer es el que se pone como sujeto del verbo activo en lugar del nominativo. Ejemplo: El nominativo 'homo', sirve en latín como sujeto del nombre activo o pasivo u otros; pero no en la lengua vasca; pues con el verbo pasivo o substantivo se pone el nominativo 'guizon', y decimos 'guizon da', es hombre; mas para formar la construcción del verbo activo hay que apropiarle el caso, que haga las veces de nominativo, y no se dirá 'guizon eguiten du', sino 'guizonac eguiten du', el hombre hizo.

Zuberotarrantzat latinaren eredia ezinbesteko erreferentzia bada ere, horrek ez dio eragotzi euskarak berezi duena ikustea; eta horretantxe ageri da bere begi ona eta ekarpena:

- a) latinak ez bezala, euskarak ez du ez akusatiborik, ezta bokatiborik ere (eta paradigmetan, beraz, ez dira agertuko!).
- b) latinak ez dituen bi kasu bereizten ditu euskarak: aditz aktiboari dagokiona, 'aktiboa' (gaurko 'ergatiboa') batetik eta ukatzeko edo zalantza adierazteko erabiltzen dena, bestetik (gaurko 'partitiboa').

Terminologiaren aldetik, ohartu behar gara 'nominativo' hitza marka morfologikoa ezezik, funtzio sintaktikoa ere ('subjektua') adierazteko erabiltzen duela. Nahasketa honek azalduko luke darabilen terminologia aldrebesa: guk 'ergatibo' deitzen dugunari berak batzutan 'aktiboa' eta bete batzutan 'nominativo activo' deitzen dio.

Bukatzeko, esan dezagun Oihenart idazle latinazaleak —gezurra badirudi ere— uste baino lokarri gutxiago erakusten dituela kontu honetan latinaren menpeko ohizko analisi linguistikoekin¹. Ondorengo euskal gramatikariak latinari atxekituago azalduko zaizkigu.

(1) Bepizkunde garaiko gramatikariak erabat lotzen zaizkie latinaren kategoriei. Ez ditzagun ahaztu, bestalde Scaligero baten edo Sánchez de las Brozas baten proposamenak bost eta sei kasu unibertsal postulatuz. Ikus bedi honetaz Chevalier 1986, 184-201 eta 347. or.

Micoleta

Urte batzuk geroago osatu eta joan den mendearen amaiera arte argitaratzen ez den gramatika moduko batean Micoletak sei kasu ezartzen ditu euskal izenak deklinatzera-koan —latinarentzat jarritako berberak, noski—; baina harrigarriena ergatiboari dago-kion desinentzia edo forma arrastorik inondik ere ez agertzea da. Oraingo honetan, lati-naren deklinabide ereduaren pisua nabarmena da, gure gramatikalaria itsutzeko adina-koa, hizkuntzaren kasu garrantzitsu batez konturatzen ez uzteko bestekoa:

Declinan-se, pues, assi. Tomemos V.g. á *Xauná*, que quiere dezir, Señor.

SINGULAR	PLURAL
Nom.º <i>Xauná</i> ,	Nom.º <i>Xaunac</i> ,
Gen.º <i>Xaunená</i> ,	Gen.º <i>Xaunenac</i> ,
Dat.º <i>Xaunensat</i> , L. <i>Xaunari</i> ,	Dat.º <i>Xaunay</i> , L. <i>Xaunen-saco</i> ,
Acus.º <i>Xauná</i> ,	Acus.º <i>Xaunac</i> ,
Voc.º <i>Xauná</i> ,	Voc.º <i>Xaunac</i> ,
Abl.º <i>Xaunagas</i> , L. <i>Xaunean</i> ,	Abl.º <i>Xaunacas</i> , L. <i>Xaunetan</i> .

(Micoleta 1653, 3)

Urte

XVIII. mendearen hasieran, bide beretik abiatuko da P. d'Urte bere gramatikan: euskararen atzizki guztiak ezinbestean, noraezean —moldegaizki bada ere— seiko paradigma batean sailkatu behar dira. Jakina, latinaren morrontza honen ondorioz guztiz nahasia eta aldrebesa azaltzen zaigu euskal deklinabidea: kasu eta formaren arteko erlazioa bat-banakoa barik, bat-anitzekoa dugu gehienetan:

Type generale de la déclinaison du nom substantif et adjectifs

	singulier		p(l)uriel
nom.	a, ac, vic, nic. sic, cic, lic.	nom.	ac, ec, vic, nic. sic, cic, lic.
gen.	rena.	gen.	ena.
dat.	ri, ra, gno. aitharagno, gana, baithara	dat.	eï, tára, gána. taragno, baithara.
accus.	a, vic, nic. sic, cic, lic.	accus.	ac, vic, nic. sic, cic, lic.
voc.	a.	voc.	ac.
abl.	az, ez, iz, oz, uz, tic, an. baitharic, guign, ganic, baithan. co, daco, ou tcat baitharican.	abl.	ez, guign, taco. tcát, ou daco. ganic, taric, tare. baitharic, ou baitharican.

(Urte 1712, 57)

Larramendi

Larramendik berdintsu aurkeztzen digu deklinabidea, garai hartako Espainiako zenbait gramatikalarik urratutako bidetik²:

(2) «...Nebrija had stated that the prepositions *de* and *a* showed case in Spanish, but many of the later grammarians made the assertion that it was the article which showed case». Merril 1962, 165. or.

Ikus bedi bertan orri azpiko oharrean, artikulua kasua adierazten zuelako eritzia agertu zuten autore-
en zerrenda, 165-166. or.

...mas en la variedad y diferencia de los casos, no se atiende à los nombres sino a los artículos, como en romance, francés, y otras lenguas. Hay dos diferencias: la 1ª que los artículos en estas lenguas son prepositivos ó antepuestos al nombre; pero en el bascuense son pospuestos o subjuntivos. (...) Siendo, pues, el artículo el gobierno de los nombres y pronombres, es necesario tener bien conocido su índole y declinación. (Larramendi 1729, 1)

Jarraian «artikuluaren deklinabidea» ematen du, beti ere, latinaren sei kasuak ardaztzat harturik. Jakingarriak iruditzen zaizkit nominatibo eta akusatiboari buruzko oharra:

El nominativo singular tiene dos artículos á, ác, que no pueden usarse promiscuamente, porque el primero sirve à los verbos neutros, y passivos, 'jauná dátor' el señor viene; 'hume-á il da' el niño se ha muerto: el segundo sirve á los activos: 'jaun-ác eman dit', el señor me lo ha dado (...) el acusativo es como el nominativo, con su primer artículo á y no con el segundo, v.g. 'edáten-det urá' yo bebo agua...'' (...)

SINGULAR	PLURAL
N. Jaun-á, Jaun-ác- el Señor	N. Jáun-ac.
G. Jaun-arén, Jaun-aréna.	G. Jáun-en, Jáun-ena, Jáun-enac.
D. Jauna-arí, Jaun-arentzat.	D. Jáun-ai, Jaun-entzat.
Ac. Jaun-á.	Ac. Jáun-ac.
V. á Jaun-á.	V. á Jáun-ac.
Ab. Jaun-aréquin, Jaun-agátic. Jaun-agábe, Jaun-agán.	Ab. Jáun-acquin, Jáun-agatic. Jáun-acgabe, Jáun-etan.

(ibid. 2-3)

Eta aditzari buruz hitz egiterakoan, honela dio:

En fin, en resumen, todo verbo activo regular no pide ni admite más régimen que el de sus terminaciones. Estas si son absolutas solo rigen acusativo, la primera de singular y la segunda de plural, y no otro ningun caso. Si son transitivas dos de ellas tiene cada persona, y la 1ª rige acusativo de singular, la segunda de plural, y además de eso todas ellas traen dativo de la misma persona á quien se hace la transición, como 'játen-záitut', yo te como, 'ecárten-názu', tú me traes, no tienen que explicar mas que cuando se pone la persona á quien no se hace la transición se pone siempre en acusativo y no en otro caso; v.gr. 'játen-zaitut zu', 'ecárten-nazu ni' edo 'neu'. (op. cit. 156-157).

Ikusi ahal izan dugunez, Larramendik —euskarari buruz ari dela— behin eta berriz erabiltzen ditu 'nominatibo' eta 'akusatibo' hitzak. Hortaz, ematen dituen datuak zuzenak izan arren, datuok biltzen dituen marko teorikoaren desegokitasuna bistan dago.

Euskararen bereizkarria den ergatiboa Larramendiren eskuetan, inguruko «eraso-tzaileei» jaurtitzeko arma paregabe bihurtu zitekeen; berezitasun honetaz ohartu izan balitz, «egile-aditz aktibo» erlazioaren inguruan tinta asko isuriko zatekeen. Nolanahi ere, ez zen horrelakorik gertatu, andoaindarrak ez baitzuen ezertako ere nabarmen erazi datu hau.

II. Astarloa

XIX. mendean hasieran, Madrilén (1803), idazluma franko dantzán jarrerazi behar zituen liburu mardula ematen zuen argitará P. Pablo Astarloak. Bertan (*Apolo-gía de la lengua vascongada*) oso teoria bitxia azaltzen zuen darabilgun gaiari buruz.

Edozein modutan ere, lehenagoko³ —beranguago argitaratua izan arren— *Discursos filosóficos* deritzan lanean aski borobildua zuen aipatu teoria. Ikus dezagun, bada, lehendabizi *Discursos*ko aurkezpena.

A) *Discursos filosóficos*

1. Kontzeptu edo ekintza mailako erlazioak

Astarloak bi erlazio mota bereizten ditu KONTZEPTUEN MAILAN: lehen mailakoak («primarias») eta bigarrenekoak («secundarias»). Azkenengo hauek, ekintzari begira bigarren mailako «agenteei» dagozkienak izango dira, «bigarren mailako kausalitateei» dagozkienak, alegia: «causa eficiente» (zergatik), «final» (zerentzat), «instrumental» (zegaz) eta «material» (zerezko). Lehen mailako erlazioak, ekintzari begira lehen mailako «agenteei» dagozkienak izango dira: «agente», «paciente», «recipiente» eta «posezor» (aurrerantzean «egile, paziente, hartzaile eta jabea»)⁴. Kontzeptu mailako bi erlazio desberdin hauek aditzera emateko hizkuntzek baliabide bi asmatu zituzten: a) deklinabidea/artikulu (hizkuntzen arabera) lehen mailako erlazioetarako; b) preposizioa / posposizioa (hizkuntzen arabera) bigarren mailako erlazioetarako:

Tenemos dicho anteriormente, y volvemos á decir para mayor claridad que los estados ó relaciones de los entes en nuestros conceptos son ó pueden ser de dos diferentes especies, es á saber, relaciones primarias y relaciones secundarias, de donde se infiere que los primeros hombres hubieron de inventar dos clases diferentes de vocecitas ó terminaciones para indicarlas. Si los agentes, por ejemplo, se hubiesen caracterizado por una sola terminación, era indispensable la confusión en los conceptos de los primeros hombres. No podrían saber estos si los tales agentes eran primarios ó secundarios, quiero decir, si eran principales operadores de la acción, ó ministeriales, esto es, cooperadores del agente principal. (...) Todos los idiomas han conocido esta verdad. Todos ellos hacen uso de dos clases ó diferencias para distinguir las dos especies de relaciones que llevamos citadas. (...) ...es muy conforme al dictámen de la razón, y á lo que exige de nosotros la claridad de los conceptos el que estas dos clases de características se conozcan en las gramáticas con dos distintos nombres, y no hallo otros que sean más adecuados al uso de los idiomas que la declinación ó artículo y la preposición ó posposición, segun el índole particular de ellos.

Estos idiomas usan de la declinación ó artículo para hacernos ver las relaciones primarias de los nombres y pronombres, y de la preposición ó posposición para darnos á entender las secundarias. (op. cit. 327-328).

Diogun, bidenabar, Astarloak zentzu desberdinean darabilela 'artikulu' hitza: ohizko terminologian ez bezala (hots, ez da ingelesezko 'the', frantsesezko 'le, la,...', edo espainierazko 'el, la,...'; hauei «apelatiboak» deitzen die), artikuluak, deklinabiderik

(3) Hona hemen, A. Tovarren (1980: 111) hitzak: «Trataremos primero de esta obra, pues nos consta es anterior a la *Apología*, y Humboldt pudo utilizarla en manuscrito en su viaje».

(4) Honela azaltzen du bereizkuntza:

«Un agente puede ser principal ó primario; puede también ser ministerial ó secundario, y la claridad de los conceptos pide diferencia de características para indicar estos dos estados o relaciones. (...) Si decimos 'el hombre mató al perro', damos á entender que el hombre es la causa principal de la muerte del perro, esto es, el principal agente de ella y que el perro padece la acción ejecutada por el hombre, y en este concepto no hay agente alguno secundario ó ministerial; pero si decimos 'el hombre mató al perro con la espada', hallamos dos agentes: uno es el hombre, y el otro la espada. El hombre es el agente principal: la espada es el ministerial, esto es, el instrumento con que se ejecutó la muerte». Astarloa 1883, 326. or.

gabeko hizkuntzetan lehen mailako erlazioak adierazteko erabiltzen diren ezaugarriak dira Astarloarentzat⁵.

Aski harrigarria bada ere, Astarloaren aburuz euskara ez litzateke izango deklinabidea duten hizkuntza horietako bat: euskara, lehen mailako erlazioak adierazteko, izenari atzetik eransten zaion «artikuluaz» baliatuko litzateke. Oihenartek eta Larra mendik bezala, «artikuluaren deklinabidez» hitz egingo digu Astarloak, baina haiengandik nahikoa alden duaz. Euskara, atzizkien bidez bada ere, «artikuluaz» baliatzen diren hizkuntzen sailekoa litzateke. Zergatik? Latina eta grekeraren modukoak —hizkuntza malgukariak— ez bezala, neurri handi batean itsaskorra (aglutinantea) delako. Azken hauek lehenagokoak dira Astarloaren ustetan; eta malgukariak, haietatik denboraren poderioz, degenerazioz sortuak:

Si contemplamos la declinacion de los nombres en cualquiera de las lenguas que las conocen, hallaremos que á sus principios sus terminaciones no fueron otra cosa que unas vocecitas separadas de los nombres y pronombres, asi como ahora son los artículos de los demás idiomas. Veremos que la supresion y mutacion de letras desfiguró estas terminaciones ó palabritas, y multiplicándolas por este medio, se multiplicaron las declinaciones en perjuicio de la economía de los idiomas. Veremos que fijadas estas terminaciones con los nombres y pronombres se hallan hoy en una disposición de no poder averiguar cuál sea el nombre ó pronombre primitivo, cuál su terminación. En el 'ego, mei, mi ó mih(sic) y me' ¿quién será aquel que podrá resolver cuál sea la voz primitiva, esto es, aquella con que se indicó por primera vez la persona que hablaba, y cuáles las terminaciones que añadidas á ella la clasificaron? (op. cit. 333).

Hemendik aurrera, lehen mailako erlazioen inguruan arituko gara nagusiki.

Astarloaren teoriaren arabera, lau badira adierazi beharreko kontzeptuzko erlazioak, «lehen hizkuntzak» («idioma primitivo») lau ezaugarri asmatu behar izan zituen: ezaugarri bana, erlazio bakoitzeko.

2. Deklinabidea eta «artikulubidea» inguruko hizkuntzetan: hizkuntza «egile ezaugarri motzak»

Astarloaren eritziz, lehen mailako erlazioak adierazteko deklinabidez baliatzen diren hizkuntzek (latinak, adibidez) behar baino kasu gehiago dituzte: «vocativo» eta «ablativo» direlakoak, esate baterako, sobran leudeke. Are gehiago, kasu nahasketa egozten die holako hizkuntzei:

¿Qué cosa es el nominativo? ¿Qué ministerio ejerce en las lenguas que la conocen? ¿Representa la acción del nombre y del pronombre? Si el verbo es activo nos representa la acción; si es pasivo la pasión. He aquí un caso confuso... (...) Igual confusión observaremos en el acusativo. Verémosle representar unas veces la acción, otras la pasión de los signados de los nombres y pronombres, é igualmente destituido de característica que pueda fijar y determinar cuál de estas dos relaciones haya de ser la que se nos quiere comunicar en los conceptos... (op. cit. 330)

Latinaren moduko hizkuntzek bi akats nabarmen dituzte: erredundantzia (behar baino kasu gehiago) eta nahastea (erlazioen eta ezaugarrien arteko nahastea). Hauexek

(5) «Llamaremos artículo á todas aquellas palabritas, que unidas á las voces nos hacen ver los diferentes estados ó relaciones primarias que tienen sus signados, ya con la acción, ya entre sí». Op. cit., 325. or.

Esan bezala, ez dator bat gramatikalarri garaikideen terminologiarekin: «En efecto, consúltense estos idiomas, y se verá que ningún nombre propio va acompañado de estas palabritas cualquiera que sea el caso ó género á que corresponda. Se dirá 'el hombre, la mujer'; pero no se oirá 'el Pedro, la Toledo', etc.(...) de modo que no podemos tener duda alguna en que las palabritas 'el, la, lo' del castellano y las equivalentes en otros idiomas, son unas características ó notas de nombres apelativos». Op. cit., 332. or.

dira, beraz, deklinabidearen inperfekzioak. Guzti honetatik Astarloak ondorioztatzen du lehen hizkuntzak ezin asma zezakeela horrelako aldrebeskeriarik:

Bajo de estos supuestos ¿podemos persuadirnos que el idioma primitivo, este idioma que según vamos justificando, había de ser perfecto en todo su mecanismo, haría uso de la inflexión y de sus oscuros, confusos é indeterminados casos para caracterizar las relaciones primarias de los nombres y pronombres? No, no es posible que un filósofo meditativo dé origen á la declinación en el mundo primitivo, en aquella época feliz en que el hombre se dirigía por los avisos de la sabia naturaleza, en aquellos tiempos en que no tuvo lugar la arbitrariedad (...) y en que el hombre no llegó á perturbar y trastornar el orden de cosas, establecido por la sabia naturaleza. (ibid).

Lau badira lehen mailako erlazioak, artikuluz baliatzen diren hizkuntzetan lau artikulatu izango dira: paziente, egile, hartzaile eta jabearen artikulatuak.

Baina ekonomiaren printzipioaren izenean, Astarloak arrazoizkoa deritzo erlazio horietako bat «ezaugarririk ezaren ezaugarriaz» baliatuz adierazteari. Halaxe ikusten du adierazita artikuludun hizkuntzetan pazientearen erlazioa.

Gogor salatuko du hizkuntza hauetako gramatikalarien latinarekiko morrontza: haiek artikuludun hizkuntzetan latinaren sei kasuak ikusi uste izan dituzte filosofiaren kaltetan⁶. Análisi honen alderdi ahulak agerian jartzen ditu durangarrak:

Quiéren que el nombre sin otro carácter que aquella vocécita que le hace apelativo, equivalga al caso nominativo de las lenguas que tienen declinación (...) sin reparar que estas voces y otras iguales sin más ni menos características, ejercen en los mismos idiomas las funciones de acusativo.

Eta pixka bat beheraxeago honela dio:

Lo mismo sucede con el dativo y acusativo. Estos dos casos son indeterminables en estos idiomas: 'á Dios, al hombre, á los ángeles' pueden ser dativos y también acusativos. (op. cit. 337).

Gauzak honela, artikuludun hizkuntza hauek ere ezin dira inondik inora izan mekanismo perfektu baten eredu; bestela esateko, lehen hizkuntzak ezin beregana zezakeen gaztelaniarena bezalako artikulubide nahasia, latinaren deklinabidez hornitu ezin zitekeen modu berean.

Lehen hizkuntzak ezaugarri bana behar zuen lehen mailako erlazio bakoitza aditzera emateko; baina Astarloak harriduraz aitortzen digu ez duela inongo hizkuntzatan —euskaran izan ezik, jakina— egilearen erlazioa adierazten duen deklinabide kasurik edo-ta artikulurik. Beraren eritziz inguruko hizkuntza guztiek falta dute ezinbesteko ezaugarri hau:

No hallo en los idiomas así declinantes, como en los que no tienen declinación característica alguna que nos lleve á conocer que los signos de los nombres y pronombres, sean precisamente agentes en nuestros conceptos y que solo llegamos á este conocimiento por el sentido de los mismos conceptos, como largamente lo hemos demostrado hasta ahora.

Sin embargo, exige el buen orden y la claridad del habla, que las voces lleven ciertas nociones para que distingamos en ellas sus diferentes estados, y no podemos persuadirnos á que la lengua primitiva no se hallase hermoçada con este rasgo de perfección. (ibid.)

(6) XVI. eta XVII. mendeko gramatikarari askok —Nebrijari jarraituz— onartzen zuten gaztelaniak deklinabiderik eduki ez arren, bazituela kasuak: «Among the grammarians who followed Nebrija, the view that Spanish does not have declensions but that it does have cases was unanimously upheld». Merrill 1962, 165. or.

3. Euskara

Liburuaren azken zatian, aurretiaz zirriborraturiko «lehen hizkuntza» horren ezaugarriekin bat datorren hizkuntza bat aurkezten du: euskara. Honek zuzen beteko lituzke «a priori» ezarritako baldintza eta arau filosofiko guztiak, hala nola, izenaren eta izenordainaren lehen mailako erlazio bakoitzak bere ezaugarri garbia izatea, beti ere, ekonomiaren printzipioa bortxatu gabe. Adierazi beharreko erlazioen eta aukeratutako ezaugarrien arteko «bat-banakotasuna» ezin hobeki isladaturik ikusten bide du euskararen.

Honako paradigma hauek eskeintzen dizkigu, lexema, mugatzailea, loturazko kontsonante edo bokalea eta kasu marka behar bezala bereiziz:

	Paciente	El no tener.
Características.....	Agente	K.
	Recipiente	I.
	Poseosor	En.

EJEMPLO DE LOS NOMBRES APELATIVOS

Paciente.....	Gizon-a
Agente.....	Gizon-a-k
Recipiente	Gizon-a-r-i
Poseosor.....	Gizon-a-r-en

EJEMPLO DE LOS NOMBRES PROPIOS

Paciente.....	Peru
Agente.....	Peru-k
Recipiente	Peru-r-i
Poseosor.....	Peru-r-en

Paciente.....	Machin
Agente.....	Machin-e-k
Recipiente	Machin-i
Poseosor.....	Machin-en

EJEMPLO DE LOS NOMBRES NUMERALES

Paciente.....	Bi
Agente.....	Bi-k
Recipiente	Bi-r-i
Poseosor.....	Bi-r-en (op.cit. 675-677)

Bukatzeko «apelatibo» izenekoentzat beste paradigma bat ematen du mugagabeak («indefinidos») direnerako. Orduan izen propio eta numeralen ezaugarri berberak hartzen dituzte, baina «pazientearen artikulua» eransten zaielarik (gure partitiboa, alegia):

A más de estos artículos que son definidos, tiene el bascuence otros que podemos llamar indefinidos, y usa de ellos cuando los nombres apelativos pasan á ser partitivos, esto es, á significar una parte ó porcion de individuos contenidos en la especie representada por la voz apelativa, como cuando decimos 'ciertos hombres: varios soldados: ningun literato, etc.' Hé aquí un ejemplo de estos artículos en la voz 'gizon' hombre.

Paciente.....	Guizon-ic
Agente.....	Guizon-e-c
Recipiente	Guizon-i
Posesor.....	Guizon-en

De aquí se ve que para que los nombres apelativos pasen á ser indefinidos, han de recibir el artículo del mismo modo que los nombres propios y numerales, con la diferencia de que en ellos hay un artículo paciente. (op. cit. 677. or.)⁷.

B) Traggia eta Apologia

1802. urtean argitaratutako *Diccionario Geográfico-histórico de España*n Joaquin Traggiak (1802: s.v. «Navarra») artikulua luzea idatzi zuen euskal hizkuntzari buruz.

Euskararen jatorria zela eta, aurreraturiko hainbat hipotesi auzipean jartzeaz gain, Traggiak oso jarrera kritikoa azaltzen du euskaldunen teorien aurrean. Bertan esandakoei erantzunez plazaratuko du Astarloak bere *Apologia*.

Deklinabidea dela eta, Traggia ez dabil oso zuhur bere esanetan. Baieztapen boroibil batzuekin kontraesanean jaustez gain⁸, oso adierazpen harrigarri eta ausartak egiten ditu: besteak beste, euskarak deklinabide atzizkiak latinetik edo godotik hartu dituelako ustea. Argiago dabil, euskararen deklinabide atzizkiak ez direla benetako artikulutzat hartu behar esaten duenean⁹, baina berriz ere gaizki-ulertuak sortuko dituen konparazio arriskugarria azaltzen du:

Que los vascongados miren las terminaciones de sus nombres como una verdadera inflexion, á imitacion de griegos, latinos y alemanes, y no como artículos pospuestos del japon ó chino, lo manifiesta la declinación reglada de sus pronombres 'ni' ó 'nic', yo: 'nizas', de mí: 'niri' ó 'neretzat', para mí, (...puesto que las lenguas que usan artículos ó preposiciones para los casos los emplean en los pronombres, v.g. 'yo, de mí, á mí, por mí', etc. Los chinos dicen: 'ngò-go', yo: 'ngò-chi', de mí, etc.; y poco mas ó ménos sucede lo mismo en japon.) (ibid, 150)¹⁰.

Astarloak bere aldetik, berri gutxi dakar *Apologian* deklinabidearen gainean. Gehienetan, *Discursosen* esandakoak adibide gehiagorekin argitzera mugatzen da; hori bai, beti ere, berbaldia Traggiaren okerrak zuzentzeari begira taitutuaz.

(7) «Artículos definidos/indefinidos» aurkaritzan kontraesan nabarmena ikusten dugu, emandako «artikulu» definizioa kontuan hartzen badugu. Oraingo honetan, oharkabean Oihenart eta Larramendiren terminologia itzuri zaio, nonbait.

(8) Lehenengo, honela dio:

«Pasémos á los nombres: éstos son indeclinables en vascuence, como lo son en el hebreo, árabe, en el chino, japon, malayo, y otra infinidad de lenguas antiguas y modernas. Así lo fué en todas las primitivas, hasta que la necesidad hizo hallar las inflexiones para expresar los diversos estados y relaciones de la misma cosa».

Eta beherago:

«En este idioma, declinado un nombre, sea propio ú apelativo, y de cualquier especie, están declinados todos. Sus casos son seis, y se expresan posponiendo al nombre el artículo»: (159. or.).

Horra kontraesana: badirudi lehenengo baieztapenarekin esan nahi duela euskarak —hizkuntza malgukaria ez den aldetik— ezin duela izan deklinabiderik; baina gero Larramendiren hitzak erabiliz, ohartu gabe, onartu egiten du deklinabidea.

(9) «Y pueden considerarse éstos como terminaciones fixas é inseparables fuera de composicion, mejor que como artículos», 160. or.

(10) Ikus dezakegunez, datuak nolá interpretatu ez dakiela geratzen da Traggia: alde batetik, —latinean ez bezala— aldaketarik ez duen lexemari bukaera jakin batzuk eransten zaizkiola ohartzen da;

Hasiera-hasieratik aurkezten digu bere tesia: deklinabideaz baliatzen diren hizkuntzek larregiz, artikuludunek gutxiagiz¹¹ huts egiten dute. Lehen mailako erlazioei begira, behar beste ezaugarri —ez gehiago, ez gutxiago— dituen hizkuntza bakarra euskara da. Ondoren, tesi hau garatuko du *Discursosen* azaldutako argumento berberak erabiliz.

Azpimarratzekoa da, bestalde, grekera eta latinarekiko esklabutza teorikoaren salaketa sutua: gogoz erasotzen dio Astarloak hizkuntza klasikoenganako joera mimetikoari:

¿cómo el P. Manuel Larramendi, dirá Tragia, pone seis casos en el Bascuence? Es verdad que este laborioso Bascongado, y tambien Arriet, aunque Tragia no tiene noticia de este nuestro gramático¹², dan seis casos á los nombres; pero ¿qué extraño fué el que Larramendi y Arriet se equivocasen, si todos nuestros gramáticos han tenido el mismo error, aún quando han escrito gramáticas de lenguas que no conocen la declinacion? ¿si han hecho lo mismo los ilustres Cuerpos de nuestras sabias Academias Europeas?

Un ciego vasallage á las lenguas Griega y Latina: una preocupacion de creer arreglado todo lo que imite á estos dos idiomas, ha precipitado, ha arrastrado á toda nuestra literatura, ha obligado á que arranquen de sus respectivas lenguas Europeas lo mas bello, lo mas perfecto, lo más enérgico que tenia su mecanismo, solo porque no era conforme á estas dos tiránicas lenguas,... (op. cit. 129)

Oro har, markak isolatzerakoan — Ø, -K, -I, -EN- kasu bakoitzaren ezaugarritzat emanez— asmatu duela esan dezakegu. Aipatu diren erlazioetako bi («paziente» eta «egile»), ordea, ez daude bat ere ondo zehaztuta: terminologia honetan argi pixka bat egiteko asmoz, aditzaren sailkapenari begiratuko diogu.

Astarloak bi aditz mota bereizten ditu: «sencillo» ('icassi') eta «doble» (gaurko erazleak: 'i-ra-catzi'). Bi hauek hiru klasetakoak, «activo», «pasivo» eta «mixto», eta hartzaileari begira, NORI-gabeak («puros») eta NORI-dunak («recipientes») izan daitezke:

... 'ilten-dot' es un verbo activo puro, porque no hay quien reciba la accion, y significa «yo lo mato»: 'ilten-deutsat' es un verbo activo recipiente, porque una tercera persona de singular entra á recibirla, y juegan en la accion tres personas: el 'yo', agente caracterizado en la 't' final del auxiliar 'd-eu-ts-a-t': una tercera persona recipiente ó dativo caracterizado en la 'a': otra tercera persona del mismo número singular paciente, caracterizada en la 'd' inicial de dicho auxiliar. (op. cit. 149-150)

Eta «mixtoei» buruz zera dio:

¿Un verbo neutro no es un verdadero verbo mixto? ¿El mismo que viene no es el venido? ¿El mismo que hace la accion de andar, no es el que la sufre? ¿No hay en estos verbos una reflexion de accion? (op. cit. 158)

hemendik deklinagaitz direla esateko arrazoia; baina bestetik —latinean bezala— Larramendik «artikulu» deritzon hori (deklinabide atzizkia) ez da osagai autonomoa, ez da espainierazko artikularen parekoa. Nolanahi ere, bukaera horiek inflexiotzat hartzeko darabilen azken argumentua (izenordainen deklinabidearena, alegia) aski ahula da eta terminologia mailako nahaste-borrateari zor zaio.

(11) Hona hemen, gatzelaniaren ezaugarriak Astarloaren arabera:

CARACTERISTICAS CASTELLANAS.

Nominativo.....el no tenerla.
de Genitivode.
Dativo y
AcusativoA» (Op.cit., 136. or.)

(12) Esan behar da M. Harrietek (1741:8-9) ez diola jarraitzen latinaren seiko paradigmari, zerrenda luzea eta kasu izenik gabea ematen baitu.

Bestalde, izenordainei buruz ari dela, honelako adibideak ematen dizkigu erlazioak azaltzeko:

'Ni', io: sin artículo alguno ha de ser necesariamente paciente, y lo mismo 'zu' vmd., 'i' tú, 'gu' nosotros... porque el no tener artículo las voces entre nosotros es característica de paciente. 'Noc irartzartu-nau ni?' ¿Quién me ha despertado á mí? 'Gexotu-edo-zara-zu', sin duda ha enfermado vmd.: 'galduta-ago-i' tú estás perdido: 'Ezgaitu-bee gu goitu', no nos han vencido: donde el 'ni, zu, i, gu' yo, vmd., tú, nosotros son pacientes, porque no tienen artículo alguno, y esto mismo sucede con el nombre, como poco hace diximos.

Si queremos que los pronombres sean agentes, posponemos el mismo artículo 'c' destinado para agente. 'Ni-c bai ildodala bassaurdia', yo sí que he muerto jabalí: 'Zu-c eguindozu caltia', vmd. ha hecho el perjuicio: 'I-c aussidittuc gure atiac', tú has roto nuestras puertas: 'Gu-c artuten-ditugu arduaac', que cuidados tan inútiles tomamos. Donde el 'ni-c, zu-c, i-c, gu-c', yo, vmd., tú, nosotros son agentes por hallarse caracterizados con el artículo agente 'c'. (op. cit. 140)¹³.

Erlazioak *Apologian* azaltzen diren moduan, pentsa liteke zeharka honelako zerbait esaten zaigula: hiru aditz klase daude euskaraz: «mixtoak» (argumento bakarrekokoak, «pazientearen» ezaugarriaren bidez emanak: *joan, etorri, ibili...*), «aktiboak» (argumento bikoak: «egile» eta «pazientea»: *hil, egin, hautsi, hartu...*) eta «pasiboak» (argumento bakarrekokoak, baina aktanteak ekintza jasaten duela adierazten dutelarik (?): *gaixotu, ...(?)*). Marko teoriko honetan, badirudi «egilea» bakarrik izan daitekeela aditz aktiboa duen perpaus bateko -K ezaugarriaren sintagma. «Agente» terminoaren aldean, «pazientearena» askoz ilunago agertzen zaigu: gehienetan egilearen ekintza jasaten duen sintagma marka gabea ('noc irartzartu-nau ni?') bada ere, zenbaitetan aditz pasibodun perpausoko sintagma marka gabea ere izan daiteke ('guexotu-edo-zara zu').

Ezagun da termino eta erlazio hauen zehazgabetasuna hautaturiko erizpide semantikotik datozela: erizpide hau hankamotz gertatzen zaio Astarloari eta hortik datu empirikoen hautapen partziala.

C) Astarloa eta bere garaiko ideia linguistikoak

Astarloaren datu iturri garrantzitsuetako bat Lorenzo Hervasen lana¹⁴ bada ere, ez dirudi deklinabideari buruzko teoria jesuitaren bitartez iritsi ziztaionik. Kontu honi dagokionean —beste askotan bezala— Hervasek (1979: 244) Larramendiri jarraitzen bide dio:

El perfecto artificio de las lenguas se reduce á la diversidad de sus nombres en substantivos y adjetivos, á la diferencia de los números y casos de los nombres y, á la variedad de conjugaciones de los verbos con la respectiva diferencia de sus modos y tiempos en cada modo: y el vascuence tiene todas estas cosas con suma perfeccion, como lo demuestra su gramática publicada por Manuel Larramendi. El vascuence distingue los números de los nombres acabando en 'a' ó 'ac' el singular de ellos, y en 'ac' el plural. Por exemplo: 'iauná' y 'iaunac' significan señor: y 'iaúnac' significa

(13) Erabilitako terminologiagatik, agian, aditz iragankorraren pasibotasuna defenditzea espero genezakeen; baina itzulpenetatik ikusi ahal izan denez, ez dago horrelakorik.

(14) Hona hemen, Justo Garateren (1936: 111) hitzak:

«Hervás le regala desde Roma sus cinco tomos italianos sobre lenguas. Estudia el *Catalogo delle lingue*, editado en 1784 en Cesena, y gramáticas americanas.(...)»

En estas obras vió la buena sintaxis de otros muchos idiomas, sobre todo de Asia, y los afijos en otras lenguas.

Observa el género y el artículo».

A. Tovarrek ere (1980: 120) iturri berbera azpimarratzen du.

señores: se distinguen bien por el acento el singular 'iaunác', y el plural 'iaúnac'. Los casos de cada número se distinguen por partículas pospositivas que se les añaden: así el genitivo singular es 'iaunaren'; y el plural es 'iaunen'; y así los demás.

Beste alde batetik, XVIII. mendeko Espainiako gramatikariek ez dute orijinaltasun handirik erakusten; alderantziz, latinarene ereduari erabat lotuak azaltzen zaizkigu¹⁵: Nebrijaz geroztik onartzen da gaztelaniak ez duela deklinabiderik, baina badituela kasuak: preposizioen bidez adierazitako kasuak. Okerrena, latinarene sei kasuak hizkuntza ororen kategoria unibertsaltzat hartzea izango da, ordea: preposizioen bidez seinalatutako esanahi edo-ta funtzio guztien analisia, latinarene sei kasuko paradigmaren moldera plegatu behar da nahitaez. Espainiako Akademiaren gramatika (1771: 23-24) barren-barrenean begiratu gero, halakoxe analisi motza ikusten da, esplizitoki gaztelaniak deklinabiderik eta kasurik ez duela ezarri arren:

De la declinacion de los nombres.

DECLINACION en la Gramática latina es la variacion de un mismo nombre en diferentes casos, ó terminaciones con distinta significacion.

Por exemplo, el nombre 'Dominus', que significa señor, se declina, ó varía en latin por las seis terminaciones, ó casos siguientes.

EN SINGULAR

EN PLURAL

Dominus.....	el señor.	Domini.....	los señores.
Domini.....	del señor.	Dominatorum.....	de los señores.
Domino.....	para el señor.	Dominiis.....	para los señores.
Dominum.....	al señor.	Dominos.....	a los señores.
Domine.....	señor.	Domini.....	señores.
àDomino.....	por el señor.	àDominiis.....	por los señores.

Nuestra lengua no admite esta variedad de casos, ó terminaciones en los nombres, y solo conoce diferencia entre el singular y el plural de ellos, (...)

Para expresar el diferente oficio que cada caso tiene en latin nos servimos de preposiciones,...

Ikusten denez, analisiaren ikuspuntua beti kanpotik barrurakoa da: latinarene hegitik —latinarene gramatika bakarra, unibertsala bailitzan— abiatzen dira hizkuntza partikular bat aztertzerako. Arrazoiz salatuko du Astarloak bere *Apologian* Akademiaren jokabidea¹⁶.

Nolanahi ere, mendearen azken herenean Europako ideien iturburu bihurtu den Frantziatik hasten dira hedatzen teoria linguistikoak Espainia aldera (cf. Lázaro Carreter 1985: 205). XIX. mendean izango da, Akademiari berari burututako lanaren gaurkotasa falta (pentsatzekoa da, gaurkotasa Condillac, Du Marsais, Bezauzée,... eta horrelakoen eskutik bilatu behar zela) egotziko dionik.

Astarloak berak, bestalde, Frantziako ideia linguistiko zenbait oso gogoko zituen

(15) Lázaro Carreterren (1985:193) hitzak aldatuko ditut: «Por esta esquemática exposición puede deducirse la escasa originalidad e importancia que tuvo la gramática española en el siglo ilustrado.(...). La línea de codificación del español que inició Nebrija en el siglo XV, haciéndola depender de la gramática latina, atraviesa ininterrumpidamente este siglo,....».

(16) Testu honetaz Astarloak egiten duen interpretazioa bat ere zuzena ez bada ere. Ikus Astarloa, *Apología de la lengua vascongada*, 130. hh.

Espainiako XVI. eta XVII. mendeko gramatikarieren kasu teoriak irazkinduz, J. S. Merrill-ek (1962:169) honela dio: «It is evident, then, that, in spite of the obvious differences in their interpretation of the Spanish prepositions, all of these grammarians had one feature in common: the failure to realize that any discussion of case with regard to prepositions was completely without meaning. The very use of prepositions had supplanted and taken over the function of cases,....».

eta bere liburuetan behin edo behin autore frantziar batzuk (Court de Gebelin eta Destutt-Tracy, besteak beste)¹⁷ aipatu zituenez, durangarraren deklinabideari buruzko teoriaren sustraiak haiengan bilatu behar ez ote dugun burura dakiguke.

Dударик gabe, *Discursos* liburuaren asmoa eta filosofia bete-betean koka dezakegu XVIII. mendeko gramatikariaren jarrera ez-historikoaren barruan: Rousseauen izpiritu erromantikoaz jantzita, naturalezaren arabera lehen hizkuntza perfektoren bila abiatzen da, psikologian eta «arrazoian» oinarrituriko berreraiketa aprioristikoa metodotzat hartuz (Mounin 1979: 152), «filosofatuz», alegia:

Filosofaremos para este efecto con la mayor atencion y escrupulosidad, sobre el mecanismo que hubo de haber tenido un lenguaje de que hicieron uso los primeros hombres. (...) Estableceremos cuantas reglas y preceptos sean necesarios para levantar el gran edificio de un perfecto lenguaje. (...) Una lengua primitiva, una lengua que hablaron los primeros hombres desde el mismo instante en que fueron criados, ¿cómo podía ménos de ser perfectísima? Infundida á nuestros primeros padres por el Supremo Hacedor, ó concedida por el mismo á la constitución del hombre, había de ser necesariamente la más acabada de cuantas son imaginables en la filosofía. Había de pintarnos á toda la naturaleza que era su signado; con todos aquellos colores... (Astarloa 1883: 2)¹⁸.

Hala ere, garai honetan pentsamenduaren eta lengoaiaren arteko harremanen inguruan, bi dira kontrajarrita aurkitzen ditugun jarrera nagusiak: alde batetik —Beauzée-ren gidaritzapean— lengoia logikaren morroi bihurtu nahi luketenak ditugu; bestetik, lengoia pentsamendura iristeko azterbide posibleetako bat besterik ez dela uste dutenak, Condillac adierazlerik argiena dugularik. Lehenengoek gramatika orokorraren izenean logika eta lengoia uztarturik aurkezten dizkigute, espekulazioari atea irekiz. Besteek erabateko buelta ematen diote aurrekoen planteamenduari, espekulazio aprioristikoa moztuz: lengoaiaren autonomia bermaturik geratzen da, bera baita —komunikaziorako tresna izateaz gain— abiapuntu, zimendu eta lanabesa pentsamolde batzuetara iristeko:

Mais la conception de l'énoncé qui est celle de Condillac est liée à des renversements beaucoup plus larges concernant les rapports de la pensée et du langage (...)

Tout d'abord, la pensée n'est plus considérée comme ordonnée et comportant des éléments successifs tel que la substance et l'accident. Elle est vue au contraire comme «tableau» fait d'éléments simultanés. Elle ne peut donc servir de modèle à une ordonnance des éléments du langage; de ce fait, est ruinée la thèse des «langues analogues» (analogues à la pensée) suivant «l'ordre analytique» (de la pensée). Bien plus, c'est le langage, et les langues, posées comme autant de «méthodes analytiques», qui permettent l'analyse des éléments simultanés de la pensée et leur successivité. Renversement complet, par conséquent... (Delesalle-Chevalier 1986: 46)

Beraz, bi joera, bi talde desberdin: Port-Royal-go gramatikaren jarraitzaileak, Du Marsais eta Beauzée; eta Condillacen jarraitzaileak, Diderot, Batteux eta Court de Gebelin. Oro har, pentsamoldeari begira Astarloa talde hauetako baten lerroen artean sartzekotan, lehenengoekin batera sartuko genuke: haientzat frantsesaren egitura eta ordena ziren naturalezaren arabera bakarrak (beste hizkuntzetakoak, iraultetak, noski!); beste arazo batean bada ere. Astarloarentzat ere beste horrenbes-

(17) Horra zer dioskun Justo Garatek (1936: 31):

«Astarloa estaba más abierto a las corrientes de la época, y así se comprende que citara a Court de Gebelin y a Destutt-Tracy,....».

(18) Badirudi testu honetan onartzen dela innatismo linguistikoaren posibilitatea hipotesi gisa.

te, euskarak bakarrik erantzuten die behar bezala pentsamendu, logika eta naturalezaren premiei. Anlisi honek, azken finean, gehiegizko etnozentrismo linguistikoa ditu bere sustraia¹⁹.

Gorago ikusi ahal izan dugunez, Astarloaren lehen mailako erlazioen eta aditz sailkapenaren artean bada halako lotura. Hala ere, analisia beti semantikoa izango da. Du Marsais-ek ere, enuntziatua aztertzerakoan, noizean behin antzeko erizpide semantikoa erabiliko du:

Et un même temps que ce découpage en trois parties: sujet-verbe-régime devient parallèle à un découpage en sujet-verbe être-attribut (ce qui est contraire, on le voit clairement, à la conception port-royaliste), il rencontre un autre découpage en trois parties qui coïncide partiellement avec lui: celui qui divise l'énoncé en agent-action-objet de l'action, privilégiant les rôles sémantiques conçus à partir du monde sensible. (Delesalle-Chevalier 1986: 42)²⁰.

Edozein modutan ere, datu honek ez digu gehiegi esaten: tankera horretako partiketa eta analisi semantikoak (bai aditzarenak eta bai enuntziatuarenak) aski antzinakoak dira. Azken batean, Aristotelesen «ekintza/pasioa» aurkaritzan oinarritzen dira.

Deklinabideari eta kasuei dagokienez, mende bukaerako salbuespen nabarmen bat edo beste²¹ kenduta, esan daiteke frantses idazle guztiak bertan behera uzten dutela jarrera unibertsalista. Diderotek argi uzten du (Diderot-D'Alambert, sv. *cas*) frantsesak eta antzeko hizkuntzek ez dutela ez kasurik, ezta deklinabiderik ere; preposizioen bidez adierazten diren erlazioak, esanahiari begira beste hizkuntza batzuetan kasuen bidez adierazitakoen parekoak izan daitezke, baina sekula ere ez dira hartu behar kasutzat preposizioak. Destutt-Tracyk bide beretik joko du, baina orri azpiko ohar batean euskararen deklinabidearen berri ematen digu:

Il y a des langues qui remplissent jusqu'à un certain point cet objet, comme elles marquent les genres et les nombres, par le moyen de ce qu'on appelle les déclinaisons; c'est-à-dire, que par certains changemens de désinence appelés «cas», elles indiquent quelques-uns des rapports des noms et des adjectifs, avec d'autres noms; mais beaucoup de langues n'ont point de cas; et celles qui en ont, n'en ont qu'un petit nombre, tandis que les divers rapports qu'une idée peut avoir avec une autre, sont extrêmement multipliés; ainsi, les cas ne peuvent exprimer qu'en général, les principaux de ces rapports. (...) Aussi dans toutes les langues, même dans celles qui ont des cas, on a senti le besoin de mots distincts, séparés des autres, et expressément destinés à cet usage. (1) (...)

(1) *Exceptez cependant les langues basques et péruviennes, dont les noms ont des cas si variés, qu'elles n'ont point de prépositions, et qu'elles marquent, par des changemens de désinence, tous les rapports qui, dans les autres langues, sont exprimées par des mots particuliers.* (Destutt-Tracy 1803: 114-115. Azpimarratua geurea da)

Beauzée (1767: 160-161) era berean hitz egiten du, baina euskaldun gramatikalaria mimetismoa salatuz. Bietatik bat: edo euskarak ez du kasurik, edo bestela,

(19) Agian aurki liteke halako paralelismoa —beti ere, oso urrutikoa eta gutxi gorabeherakoa— *Discursos* liburuaren taitueraren eta garai hartako ohizko «gramatika orokorra/gramatika partikularra» dikotomiaren artean. Jakina denez, bigarren partean Astarloak sarritan egiten dio erreferentzia lehen parteari honelako hitzekin: «hicimos ver en nuestra gramática...».

(20) Azpimarratua geurea da. Hara nola definitzen duen «actif» terminoa:

«ACTIF, active. Un mot est «actif» quand il exprime une action. «Actif» est opposé à «passif». L'agent fait l'action, le patient la reçoit.» C. Ch. Du Marsais, *Mélanges de Grammaire, de Philosophie, etc., tirés de l'Encyclopédie...*, 4. lib., 1797, 83. or.

(21) J. B. Bertrand (1797), jarrera unibertsalistaren defendatzaile porrokatua dugu Frantzian. Ikus Agud 1980, 145-156. or.

enklitikoak beste kasu ditu; agian euskaldunek ez dute asmatu kasu guztiekin terminologia mailako tresneria urriagatik:

J'ai déjà remarqué ci-devant qu'il n'y a point de mots, dans la langue basque, ni dans celle du Pérou, que l'on puisse appeller prépositions; ce sont des particules enclitiques qui se mettent à la fin des mots qui énoncent les compléments des rapports: ces langues ont donc en effet autant de Cas qu'elles ont admis d'enclitiques pour désigner des rapports généraux; et tous ces Cas ainsi formés sont formés comme je viens de le dire; et en parlant ensuite des «pospositions» (car c'est ainsi qu'ils nomment les enclitiques qui répondent à nos prépositions), ils ne manquent pas de remarquer le même mécanisme. Ils devoient donc, ou ne reconnoître aucun Cas, ou en admettre autant qu'il y a d'enclitiques servant de prépositions dans ces langues. Ils ont cru devoir reconnoître les Cas correspondants à ceux du latin; mais ils n'ont osé en admettre d'autres que les latins n'avoient pas nommés: peut être ne leur manquoit-il que de dénominations, pour établir plus de Cas; et peut être l'eussent-ils fait, s'ils avoient vu dans la Grammaire lapone le «locatif», le «médiatif», le «négatif», le «factif», le «nuncupatif», le «pénétratif», le «descriptif», &c.

Berez, badirudi Beauzée eta Destutt-Tracy euskaraz deklinabidea badela pentsatzera makurtzen direla.

Litezkeen aitzindari buruz aurkeztutako datuek oraingoz ez digute argitasun handirik eskeintzen Astarloaren deklinabideari buruzko teoriaren iturriak identifikatu ahal izateko. Hala ere, garaiko ideia linguistikoekiko antzekotasun eta desberdintasun garrantzitsu batzuk agerian geratu direlakoan gaude.

D) Astarloaren teoriaren alde onak eta eznahikotasunak

Oro har, gramatikari dagokionean Argien mendea, Ilustrazio garaia aski latinzale agertzen zaigun aldetik, Astarloaren teoria honek ikuspuntuaren erabateko iraulketa dakar. Berez hizkuntzalaritzaren kaltetan joan ohi den etnozentrismo linguistikoa, durangar apologizalearen kasuan onuragarri gertatu delakoan gaude. Hizkuntza klasiakoak—latina, nagusiki— jaun eta jabe diren aro batean, gramatikalaria latinaren paradigmaren dizdirak itsuturik azaltzen zaizkigun aro batean, harrizkekoa da Astarloa baten ikuspuntua: bertako hizkuntza besteen neurri bihurtzen da beraren analisi aprioristikoan; ikuspuntua barrutik kanporakoa da Astarloaren pentsakeran eta ez alderantziz.

Analisirako independentzia honetatik bakarrik azal daiteke inguruko hizkuntzek egilearentzako ezaugarririk ez izateak durangarrari eragiten dion harridura. Astarloaren begitan, «egile» ezaugarri gabeko hizkuntzek zerbait falta dute, «egile ezaugarri motzak»—Mitxelena zenak esango zukeen moduan— bihurtzen dira. Berez, jarrera hau ez da bat ere zuzena, baina subjektibotasun honi esker gai izango da Astarloa euskararen bereizkarri tipologiko nagusietako bat azpimarratzeko: kasu ergatibo edo agentea, alegia.

Lehendabiziko lau kasuen markak («artikuluak»), Oihenartek bezala, ondo isolatzen ditu (-Ø, -K, -I, -EN), ekonomiaren printzipioa aldarrikatuz²². Azken honetan intuizio linguistiko zorrotza erakusten du, «ezaugarririk ezaren ezaugarria», «hutsa» azpimarratuz pazientearen artikulurako. Larramendik bezala agerian jartzen digu

(22) Mende t'erdi geroago, ekonomiaren eta komunikazioaren printzipioetan oinarriturik, ergatibo eta akusatibo eraikuntzen azalpen saio interesgarria egiten zuen Martinetek sintaxi funtzionalaren ikuspegitik.

«paziente, egile eta hartzaile» erlazioen eta aditzaren arteko komunztadura, baina beti azalpen sintaktikoa saihestuz²³.

Astarloaren jarduera linguistikoa erabat espekulatibo eta aprioristikoa da. Ororen gainera «naturaleza», «arrazoia» eta «logika» bezalako entelekiak jartzen ditu. Eta dudarik gabe, logikak toki garrantzitsua du deklinabideari buruzko teorian. Dena dela, lehen mailako erlazioei dagokienez, esan liteke logika jakin baten kontzeptuak baino gehiago, ekintzaren analisisan oinarritutako eskema batetik atera dituela unibertsaltzat hartzen dituen kategoriak. Hara nondik, beste muturretik bada ere —latinaren sei kasuen unibertsaltasunarekin aputzen baitu—, kasuekiko (edo ekintzaren inguruko erlazioekiko) teoria unibertsalista eraiki du Astarloak.

Astarloaren teoriaren erlazioak (kasuak) semantikaren alderditik definituta gertzen dira. Hau dela eta, definizioak ez dira izango asetzeko modukoak, gogobeteoak; ezinbestean hankamotz geratu behar. Pazientearen erabileraren berri emateko, aditz neutroen interpretazioa bortxatu beharrean aurkitzen da; are gehiago, definizio nozional batekin ongi uztartzen ez diren hainbat datu izkutatu beharrean aurkitu dela deritzogu: -Ø ezaugarriaren argumentua kointzidentziaz, kasualitatez izan daiteke «pazienteak» zenbaitetan, -K ezaugarriaren ere «egilea» izan daitekeen modu berean; baina hortik esatera ezaugarri hauek dituzten argumentuek ezinbestez «pazienteak» eta «egileak» izan behar dutela gure kontzeptuetan alde handia dago²⁴. Begien bistan dago teoria honen hutsune handienetako bat: erlazio sintaktikoak ezertako kontuan hartu gabe²⁵, kasuak semantikoki definitu nahi izatea. Alde honetatik, Astarloa uste baino hurbilago dago gramatikalarri latindarrendandik²⁶.

Puntu honetara iritsita, galde genieziaioke geure buruari ea Astarloa jabetu zen ala ez euskararen ergatibo eraikuntzaz. Ez da erraza erantzutea, baina haren lanetan ergatibo eraikuntzaren azpian dagoen sintaxi arazoa (aditz iragankorraren objektuak eta aditz iragangaitzaren subjektuak forma bera izatea) saihestu edo izkutatu egiten da azalpen semantiko baten nahikundecko simetrian. Fenomenoaren azalpen semantikoarekin asmatu ez bazuen ere, ni ausartuko nintzateke esatera ikusi egin zuela egitura mailako desberdintasuna, -Ø /-K aurkaritza ezartzerakoan²⁷.

Aski aprioristikoa iruditzen zaigu bere dikotomia: artikuluen bidez adierazten dira lehen mailako erlazioak eta posposizioen bidez bigarren mailakoak. Terminologiari dagokionez oso kapritxosoa dirudi eta sistema linguistikoa bernetik baino gehiago, sistemaren gainera eredu abstraktutik justifikatzen da berezkatua.

Bukatzeko azpimarratu nahi dugu, euskararen sistema pospositiboa deklinabideztat ez hartzeko ematen duen arrazoia: hizkuntza itsaskorra izatea. Obserbazio honek

(23) Terminologia gorabehera, zehatzagoa da Larramendiren azalpena: gobernuaren bidez (rekzioaren bidez) perpausa aditzaren inguruan egituratuta dagoela erakusten baitu.

(24) Gramatika Sortzaileak agerian jarri du paper tematikoen eznahikotasuna erlazio sintaktikoak definitzeko:

«...no es posible definir las funciones sintácticas a través de este tipo de relaciones semánticas básicas. Así pues, se trata de nociones distintas, que sólo accidentalmente coinciden. Con el fin de diferenciarlas, denominaremos papeles temáticos (p.t.) a las unidades semánticas del tipo de «agente» o «paciente». Hernanz-Brucart, 1987, 38. or.

(25) Izan ere, gaur egungo hizkuntzalaritzan kasuaren kontzeptua, alderdi desberdin batzuek —alderdi semantikoa barne— osatzen badute ere, erlazio sintaktikoak adierazteko funtzioari eman ohi zaio lehentasuna. Ikus adibidez, Abraham 1981, 89-90, Crystal 1985, Lázaro Carreter 1977.

(26) Mendez mende errepikatu izan da kasuei buruzko teoriaren eznahikotasun hau. Guy Serbat-ek (1988: 15 eta 128), esaterako, akats berberori egotzen die latindarrei eta L. Hjelmslev-i berari.

(27) Bat etorriko nintzateke I. Sarasolaren (1977: 52) baieztapenarekin («que el vasco sea un idioma de tipo ergativo es un hecho que pasó desapercibido como tal a los primeros estudiosos del idioma») hitz hauekin, egitura honek dakarren arazo teoriko-sintaktikoaz ez zirela jabetu esan nahiko balu.

eramaten du Astarloa esatera euskarak deklinabidea barik «artikulubidea» jarraitzen duela. Gezurra badirudi ere, arazo honek eztabaida sutsuak sortuko ditu aski berandura arte.

III. Astarloaren eragina

Ilustrazio garaiko jarduera linguistiko espekulatiboa eten egin zen XIX. mendean, historia eta espazioaren aldagaiak sistematikoki kontuan hartzen hasi zirenean. Etendura honen ondorioz, Argien mendeko hizkuntzalaritzaren emaitzak ez dira haintzakotzat hartuko edo mespretxurik handienarekin geratuko dira ahaztuak.

Astarloa, Ilustrazio garaiko gramatikalari filosofiazale da—filosofokeriazale sarritan—. Eta horrelako joera zuen aldetik, espero zitekeen berarentzat ere, frantziar idazle garaikideek izandako asturu berdintsua: ahaztua izatea, alegia. Beste alde batetik, bere diskurtsuaren erromantizismoagatik izan zitzakeen jarraitzaileak. Bietatik zerbait izango da seguru asko, baina ez da gure asmoa Astarloaren lan osoaren emankortasuna edo antzutasuna neurtzea; oraingoz deklinabideari buruzko teoriaren eragina azpimarratzaera mugatuko gara.

G. Humboldt-ek Euskal Herrira egin zituen bidaietan (1800 eta 1801.ean) J.A. Mogel eta P.P. Astarloa euskaltzaleekin izan zituen harremanak. Izan ere, euskarari buruzko lanetan ezagun da zeintzuk izan diren bere iturriak; are gehiago Humboldt-ek berak eskerronez aitortzen digu haietako bakoitzari zor diona²⁸. Astarloari dagokionez, badirudi prusiarrak *Apologiaren* eskuizkribuak (eta agian *Discursosenak* ere bai²⁹, A. Tovari kasu eginez gero) erabili zituela bere bidaietan. *Correcciones y Adiciones al Mithridates de Adelung sobre la lengua Cantábrica o Vasca* deritzon lanean, kasurako, behin baino gehiagotan egiten zaio erreferentzia *Apologiari*.

Aipatu beri dugun liburuan, Humboldt-ek euskal deklinabidea aurkezterakoan halako sintesi bat egiten du, Larramendi eta Astarloaren datuak erabiliz: Larramendi zenbait bider aipatzen da, Astarloa, behin ere ez, ordea.

Lehendabizi oharterazten du Adelung-en datuak Oihenarten *Notitia Utriusque Vasconiae* delakotik aterak izan daitezkeela eta edozein modutan ere, oso urriak izateagatik okerreko irakurketak sortu ahal dituztela. Larramendiri jarraituz, euskal deklinabidearen kasuetan nagusiki «aldaketarik gabeko lehen hitza» («palabra primitiva sin alteración») eta «posposizioa» bereiz daitezkeela dio.

Ondorengo pasartean auzi teoriko praktikoa harrigarri bat argitzen dihardu. Atzizkien multzoan kasuak (-K,-I,-EN) eta posposizioak (gainerako guztiak) bereizten ditu; orduantxe dator arazo praktikoa; posposizioen sail luzea kasuekin batera nahasturik aurkeztu behar al dira? Hona hemen, Humboldt-en erabakia: ez, burubide horrek ez luke zentzurik izango; garbi bereiztu behar dira benetako kasuak eta posposizioak. Bide honetatik abiatuta, eta ezaugarri formalei begira, benetako 3 kasu ezartzen ditu euskararentzat: «nominatibo, genitibo eta datiboa». Bestalde, bokatibo

(28) J. Urquijoren hitzak (1927: 12) oso adierazgarriak dira:

«Por lo demás, sabido es, que gran parte del material lingüístico vasco que el sabio prusiano utilizó en sus trabajos, se lo proporcionaron Astarloa y Moguel, lo que no trata de ocultar en manera alguna, sino que por el contrario lo proclama paladinamente en varios pasajes de los mismos.»

(29) Hemen informazioak ez datoz bat: J. Garatek (1936: 111) esaten digu Astarloak ez zizkiola erakutsi *Discursu*saren eskuizkribuak G. Humboldt-i; eta A. Tovarek (1980: 111) zera dio, *Discursos* bukaturia zegoenez agian Humboldt-ek erabil zitzakeela dokumentu haiek. Hona hemen aipuak:

«Redacta y concluye los *Discursos* en borrador. Es extraño que no se los enseñara a Humboldt en su visita de 1801».

«Trataremos primero de esta obra, pues nos consta es anterior a la *Apología*, y Humboldt pudo utilizarlas en manuscrito en su viaje».

eta akusatiboa, nominatiboa bezalakoak dira eta Larramendiren ablatibo kasuaren atzizkiak posposizioak dira, eta ez guztiak, noski. Sailkapen hau egiterakoan, —urruntzeko bada ere— Larramendiri jarraitzen dio, ez dago dudarik. Baina hara kontraesana: segituan deklinabide mugatua (artikuluduna) eta mugagabea (artikulugabea) desberdindu ondoren, ez digu paradigma hirukoitza aurkeztuko, laukoitza baizik!:

DECLINACION		
CON	ARTICULO	SIN
SINGULAR		SINGULAR
		Quando el sustantivo termina en consonante
		Quando termina en vocal
Nominativo del agente	a-c	c
Nominativo del pasivo o neutro		ec
Acusativo o vocativo	La palabra con articulo	El nombre o la misma palabra. Si por duda, pregunta o negación se quiere expresar <i>alguno</i> se añadirá
Genitivo	a-r-en	ic
Dativo	a-r-i	r-ic
		en
		r-en
		i
		r-i
PLURAL		
Nominativo del agente	a-c	Esta declinación no tiene ningún plural porque como el sustantivo es muy indeterminado, sobra la determinación del número.
Nominativo del pasivo o neutro		
Acusativo y vocativo	a-c	
Genitivo	en	
Dativo	a-i	

(Humboldt 1817:51)

Gure eritziz, nabarmena da terminologian eta partiketan Astarloaren eragina. Erkatu, bestela, Humboldték berak Astarloaren gramatikatik jasotzen dituen ohar hauekin:

Trat. 3. Artículo.
C.1. Ministerio esencial del Artículo.
Instr.1. Art. universales (der appellativi).
Declination.

Nom.	Paciente	Acc.	a	ac.
	Posesor	Gen.	aren	en
	Recipiente	Dat.	ari	ai
	Agente	Nom.	ec	ac

(...)

Instr.2.	Art. particulares (des Nom. proprii.)			
	Para los acabados en consonante			Ídem en vocal
	Paciente	ic		ric
	Posesor	en		ren
	Recipiente	i		ri
	Agente	ec		c

(Garate 1936: 108-109; azpimarratua gurea da)

Jarraian, Astarloak bezala, azpimarratu egiten du gramatika orokorraren ikuspuntutik euskararen kasu agenteak duen garrantzia:

Me parece muy importante aun para la gramática general, el que la lengua vasca posea un signo particular para los casos que designan que el sujeto está ocupado en alguna acción.

Ohar hau dela eta, gogoeta batzuk egiten ditu kasuen eta preposizioen arteko berezkuntzari buruz. Biek adierazten dituzte hitzen arteko erlazioak, baina hona hemen desberdintasuna:

...existe un caso, siempre que la relación proviene de la idea de la conexión misma, una clase suya necesaria e inteligible por ello sin el uso de alguna otra idea intermedia. Por el contrario allá en donde una idea intermedia tiene lugar es necesario hacer uso de una preposición o posposición *de donde resulta por sí mismo que el numero de casos está fijado inmediatamente por la tabla de las categorías*; pero el número de las preposiciones es completamente arbitrario, (...) Pero *el genitivo* resulta de la relación de la sustancia y de la cualidad; *el acusativo* de la causa y de la operación, y de la causa la del *nominativo activo*. *La mayor parte de las otras lenguas excepto la Vasca, omiten éste*. El nominativo de los verbos neutros no es propiamente caso, en atención a que no indica relación alguna a otro objeto, y el nominativo del paciente (o pasivo de los verbos) lo será sólo cuando añade la causa de esa acción pasiva. (...) *Un cuarto caso* puede nacer por el contrario: *el dativo*, en que una segunda relación se junta aun a la primera, de suerte que resulta una verdadera doble relación... (Humboldt 1817: 51).

Ausartuko nintzateke esatera adierazpen hauetan oso nabarmena dela Astarloaren eragina: haren «pazienteak» akusatiboarekin parekatzen da (goragoko «Extracto del Plan de lenguas» delakoan erlazio bakoitzaren ondoan agertzen diren kasu izenez ohartu behar dugu) eta «egileari» —*lehentxoago ez bezala*— *hizkuntza partikular batean* —*euskaran*— *ezezik, gramatika orokorrean ere aitortzen zaio bere kasu estatуса*, argi ezartzen da atzizki honek, kasutzat hartua izateko duen erlazio mailako independentzia.

Bukatzen du esanez euskara ezin dela sartu elkarketa (composición o agregación) besterik ezagutzen ez duten flexiorik gabeko hizkuntzen sailean³⁰ eta honetan nabarmenki aldentzen da Astarloaren teoritik.

(30) «Parece deducirse también de lo que se ha dicho, que la Lengua Vasca no pudiera ponerse en el número de aquellas que no conocen más que la agregación ó la composición, y no la flexión, si se puede en general hacer una tal diferencia con fundamento y utilidad entre las lenguas. La Vasca se conforma al Latín y al Griego en cuanto a la flexión del dativo 'i' pues que en estas dos últimas lenguas (tomándolo en rigor), la 'i' es también el único dativo». (Humboldt 1817, 52. or.).

Oso bestelakoa da Humboldtten eritzia *Gramatica Vascan* (Garate 1933: 163-72). «Kasu/preposizio (posposizio)» berezkuntzari eusten dio eta segitzen du pentsatzen gramatika orokorrak ezartzen dituela erlazio orokor unibertsalei dagozkien benetako kasuak («casos puros»). Baina «a priori» ezarritako kasuak, orain ez dira izango lehengo berberak, beste hauek baizik: ablatibo, akusatibo eta datiboa. Garai hartan aski hedatua zegoen teoria bati jarraituz³¹, euskal izenen deklinabide atzizkiak, preposizioak edo-ta preposizioetatik eratorritako kasu modukoak («kasu izunak») direlako hipotesia defenditzen du. Jakina, behin hipotesi hau onartuz gero, esango du euskarak ez duela betetzen hain egoki eta legezkoa den «kasu/preposizio» berezkuntza eta bide beretik ergatiboaren ezaugarriari preposizioa deituko dio:

Si son exactos los principios generales aquí desarrollados acerca de la diferencia entre las flexiones de casos y las preposiciones y el influjo de los mismos sobre la lengua será fácil de medir qué juicio debe merecer la lengua vasca en ese aspecto, ya que: 1. esa diferencia desaparece en absoluto...» (Garate 1933: 166)

«Una preposición que yo no conozco en otro idioma alguno es la 'c' que lleva el nominativo cuando el sujeto se presenta como activo. Todos los restantes idiomas que yo conozco...» (Garate 1933: 170)

Azkenean, euskararen sisteman kasu paradigma bat alferrekoa litzatekeela ematen du aditzera eta atzizki guztien zerrenda—bakoitza bere esanahiarekin—besterik gabe, inolako deiturarik gabe aurkeztearen aldeko eritzia azaltzen du.

Nabaria da, Humboldt erabat urruntzen dela testu honetan bere lehengo teoriatik eta noski, Astarloagandik ere bai.

Zenbait urte geroago³² M. Fl. Leclusek (1826) euskal deklinabidearen berri ematera-koan, orpoz orpo jarraituko dio Astarloari.

Durangarra aipatuz eta maisutzat hartuz, goitik behera, bere egingo du haren deklinabideari buruzko teoria: bi erlazio mota (lehen mailakoak); lau ezaugarri (-Ø,-K,-I,-EN) lehen mailako erlazioak adierazteko eta posposizioak bigarren mailako «kausalitateak» aditzera emateko:

Les cas sont plus ou moins multipliés, selon la manière de les envisager. Don Astarloa, examinant les différentes relations marquées par les cas, les divise avec raison en *relaciones primarias y relaciones secundarias*.

(31) L. Hjelmseven (1978: 45-46) hitzak aldatuko ditut: «La otra innovación hecha por Bernhardi en la teoría de los casos es «el descubrimiento de un vínculo entre los casos y las preposiciones». Bernhardi se dio cuenta de que los diversos aspectos de la dependencia expresada por los casos pueden ser expresados también por las preposiciones, y que en consecuencia el morfema casual puede ser concebido como una preposición condensada».

(32) Garai beretsukoa dugu Darrigolen *Dissertation critique et apologétique sur la langue basque* (Baiona 1827). Autore honi, euskararen ergatibo eraikuntzaren muin sintaktikoaz jabetu izanaren merezi-mendua aitortu behar zaio. Idazle honen teoriaren atzean Oihenart eta Beauzée daude: Oihenartek garbi oharterazi zuen euskarak ez zuela akusatiborik; eta Darrigolek gauza bera esango du, baina ergatibo eta akusatibo kasuen arteko inplikazio logikoan oinarrituta arrazoizatuz: «Le caractère particulier qui distingue l'agent de notre verbe actif, nous dispense à bon droit d'avoir une inflexion spéciale pour signaler ce qu'on appelle ailleurs le régime direct ou l'accusatif». 79-80. or.

Bestalde, Beauzéeek bi hautabide eman zizkien euskal gramatikalariei: a) edo kasurik ez onartzea, edo bestela b) atzizki hainbat kasu onartzea. Bigarren aukera egitera bultzatzeko asmotan edo, lagungarri gertatuko zaien tresneria linguistikoa eskeintzen die.

Darrigolek jorratuko du Beauzéeeren proposamenaren bide berria, latinaren kasu baliagarriez gain (nominatibo, datibo, genitibo eta ablatiboa) honako deitura berri hauek sartuz: «actif» (*nic*), «médiatif» (*nitaz*), «positif» (*nitán-ni baithan*), «unitif» (*nerekin*), «destinatif» (*neretzat*), «approximatif» (*nere-ganat ~nitarat*). Esan behar da hamarreko sailkapen honetara heltzen dela, hasierako hamabosteko zerrendatik zenbait atzizki alde batera utzi ondoren.

Inoiz aitortu zaio Darrigoli deklinabide mugagabea argi azaltzearen meritua, baina egiaren izenean esan behar da aipatu meritua Oihenarti dagokiola.

Il n'admet que quatre relations primaires, auxquelles il assigne les caractéristiques suivantes:

	<i>paciente</i>	<i>el no tenerlo</i>		acc.
	<i>agente</i>	C		nom.
Caracter. de	<i>recipiente</i>	I	vulg.	dat.
	<i>poseosor</i>	EN		gén.

Expliquons ceci par un exemple:

Aitac emaiten dio semeari amaren etchea.
Le père donne au fils la maison de la mère.

Dans cette phrase le père est l'*agent*, c'est lui qui donne; *aita*C est donc désigné par la caractéristique C, tandis que la maison, qui est le *patient*, n'en prend aucune, *etchea*. Le fils est celui qui *reçoit* la maison, dont la mère avoit la *possession*; aussi lisons-nous d'un côté *semeari*I, et de l'autre *amar*EN.

Quant aux relations secondaires, marquées par des postpositions, ce sont autant de formes adverbiales, indiquant l'instrument, la fin, la cause efficiente, etc. Par exemple: *aitarequin*, avec le père; *aitarentzat*, pour le père; *aitaz*, par le père, etc. (Lécluse 1826: 40)

Eta ez hori bakarrik, euskal izenak zentzu estuan deklinagaitzak direlako eritziarekin bat etorriko da: artikulua baita —bai singularrean bai pluralean— aldatzen dena:

On pourrait dire, en parlant rigoureusement, que les noms basques son indéclinables, et qu'il n'y a que l'article qui se modifie, tant au singulier qu'au pluriel. (Lécluse 1826: 81)

J. M. Zabalak ere (1848: v-vi), Bizkaiko aditzari buruzko liburuan nahikoa hartzen du Astarloaren teoriatik, baina termino berri bat asmatuz:

Como el nombre vascongado no tiene casos como el latino etc., sino que se inflecta con características que indiquen la función que ejerce en la oracion, no cuadran bien á sus inflexiones ó sean declinaciones, los nombres de «nominativo, acusativo, dativo» etc., sino que deben espresarse con los que den á entender las mencionadas funciones. En este supuesto llamaré «agente» á la que segun su característica ejerce la funcion de persona que hace: «paciente» á la que ejerce la de persona que padece: «mista» á la que á un mismo tiempo hace de agente y paciente, y finalmente «recipiente» á la que denota la persona á quien ó para quien se hace y padece. El «agente» suele ser en la lengua latina «nominativo» en la voz activa, y «ablativo» en la pasiva: el «paciente» «acusativo» en la activa y «nominativo» en la pasiva: y la «mista» «nominativo» con los verbos mistos ó neutros. Finalmente al «recipiente» llaman comunmente «dativo de adquisicion».

Jakina, Zabalak argumentu klase berri bat behar zuen aditzaren paradigma guztien berri eman ahal izateko (aditz iragankorraren objektua eta iragangaitzaren subjektua bereizteko, alegia) eta kategoria berri hau Astarloaren sailkapenetik jasoko du: «mista» (hain zuzen ere, lehenagoko gramatikalariek «neutro» deiturikoa). Formari begira, «mista» eta «pazientea» berdinak dira izenetan, baina desberdinak aditzetan eta funtzioaren aldetik.

Handik urte batzuetara, F. I. Lardizabal (1856: 2-6) Larramendiren paradigmara itzuliko da, latinaren sei kasuak eskematizat harturik. Are gehiago, urte batzuk geroago —paradoxa bada ere— L. Gèze ildo beretik abiatuko da (1873: 9), baina «akusatiboaren beharriana» aldarrikatuz:

...aussi tous les grammairiens les suppriment [akusatiboak]. J'ai cru devoir les rétablir, parce que ce cas exprime un rapport spécial bien caractérisé;...

XIX. mendearen bigarren zatian, deklinabidea dela eta ez dela eztabaidatzen jarraituko dute; baina oraingo auzia terminologia mailan kokatu beharra dago:

euskararen kasuan zentzu estuan benetako deklinabideaz hitz egiterik ba al dago? Honela labur genezake eztabaidaren gunea. Jakina, arazo teoriko hau ez da berria inola ere. Esan daiteke Astarloa dela kontu hau plazaratzen duen lehendabizikoa eta harrezkero alferreko eztabaida antzu honek izango du segida.

Duvoisinen (1866) teoriaren azpian bi iturri daude: Darrigol eta Astarloa. Lehenengoari zenbait kasu deitura hartzen dizkio («médiatif, positif») eta bigarrenari—oker ez bagaude—«passif» eta «actif» terminoak. «Deklinabidea bai ala ez» galderari baiezko borobila ematen dio, puntu honetan grekera, latina eta euskara zaku berean sartzen dituelarik:

Toute postposition de syllabe ou de lettre, constituant le signe de cas, doit-elle être considérée comme affixe? —Le grec, le latin, le basque se trouvent ici sur la même ligne, et il n'y a pas à tirer, sous ce rapport, de conclusion applicable à l'une de ces langues à l'exclusion des autres. (Duvoisin 1866: 31)

Harrigarria da jarrera hau, euskara hizkuntza itsaskorra dela oharturik dagoela kontuan hartzen badugu³³; grekera eta latinaren deklinabideari dagokionean, Astarloaren eritzikoa bada ere (horrelakoan forma aniztasuna degenerazioz azaltzen da), nabarmenki urruntzen da haren teoriatik: Duvoisinen ustetan, euskarak deklinabidea ezetik, deklinabiderik garbiena izango luke³⁴ hizkuntza klasikoan aldean.

W. J. Van Eys-ek (1867: sarrera) euskararen ezaugarri tipologiko batean—itsaskortasunean—ikusiko du oztopoia «euskal deklinabideari» buruz hitz egin ahal izateko. Latinaren sistema oso bestelakoa da, eta zentzurik estuenean euskarak ez du kasurik, posposizioak baizik. Hitz garratzak erabiliko ditu Darrigolen saioa kalifikatzerakoan eta haren paradigma aberatsari zentzugabekeria eritziko dio. Jakina, Van Eysek auzi honetan «Berichtigungen»go Humboldtji jarraitzen dio eta azkenean, kontzeptu eta terminologiaren garbitasunari eutsi ezinik, besterik ezean eta amore emanez, —Humboldt bezala— hiru kasu (praktikan lau!) onartzera makurtuko da: nominatibo biak (aktiboa eta pasiboa), genitibo eta datiboa. Astarloaren «agente» eta «paciente» terminoak sarritan erabiliko ditu³⁵.

Euskararen deklinabide kasuei, Astarloak latinaren sistematik bereiztearren «artikulua» deitu bazien eta arrazoi honegatik euskarak deklinabidea zuenik ukatu bazuen, esan dezagun bukatzeko, XIX. mendearen azken aldera A. Campiónek (1884: 177) berak ere tesi berbera defenditzen duela:

La expresión de las relaciones de acción, pasividad, posición, dirección, movimiento, materia, procedencia, posesión, etc., que modifican ó particularizan el sentido más abstracto de las palabras puras, encomendada en otras lenguas á los «casos de declinación» y á las «preposiciones», se verifica en euskara por medio de 'sufijos'. Exstrictamente hablando, el bascuence carece de declinación; nada hay que difiera más de la serie de flexiones que alteran el significado primitivo de un vocablo, desarrollada de conformidad á distintos tipos, tal como la encontramos en las lenguas clásicas, que el sistema uniforme de partículas, aplicable á todos los tipos de vocablos, que nos ofrece el euskara.

Segituan, historia piska bat egin ondoren, Astarloarekiko zorra aitortuko du:

(33) «Dans le basque, les signes déclinatifs sont au nombre de huit: pris isolément, ils n'ont aucune signification: unis à un radical, ils forment le cas du mode indéfini. Ils n'ont pas le pouvoir d'altérer en rien ce radical, ils le laissent intact». Duvoisin 1866, 32. or.

(34) «En remontant la pente descendue, c'est donc à l'unité que l'on arrive. Tandis que le grec et le latin, au milieu de leurs déclinaisons multipliées et des mots oblitérés qui échappent à toute règle, retiennent avec peine les traces fugitives de la déclinaison unique, le basque, leur survivant de vingt siècles, se trouve encore plus proche de la pureté primitive et de l'ordre naturel». Duvoisin, 1866, 33. or.

(35) Bai *Essai* delakoan, bai *Grammaire comparée*-an ere. Ikus azken honetan 51. eta 470. or.

De todo lo dicho resulta, que si hay alguna gloria en haber reconocido que no hay declinación en bascuence, corresponde de derecho á Astarloa que fué el primero que lo dijo paladinamente. (Camióñ 1884: 178)

Camióñen eritiziz, ikuspuntu zientifiko batetik ez du lekurik, eta ez zentzurik deklinabidearen kontzeptuak euskararen gramatika batean:

Junto á las indudables ventajas prácticas de explicar las modificaciones del sentido de las palabras por medio de la declinación, existe el grave inconveniente de dejar fuera del paradigma adoptado una porción de modificaciones que no caben dentro de la enumeración clásica, ó de aumentar considerablemente el número de los casos, inventando nuevos nombres para ellos é incluyendo relaciones que en ninguna lengua figuran dentro de la declinación. Esto si se mira por el punto de vista práctico; que en cuanto al teórico, la declinación no se ajusta á la naturaleza del euskara y por lo tanto, puede suprimirse sin peligro en una exposición gramatical fundada en principios científicos. (Camióñ 1884: 179)³⁶.

Terminologia aldetik, nabari da Camióñek oso gogokoa duela Astarloaren teoria: Bonaparte jakintsu eta maisuaren terminoak erabili beharrean, nahiago izango ditu «paciente», «agente», «recipiente», «posesorio»(sic) bezalakoak. (1884: 235 hh)

Camióñek esan zuen Astarloak ez zuela eskolarik sortu; baina hemen historiari arin-arin eta azaletik egin diogun berrikusketa honetan seinalatutakoaren arabera, pentsatzekoa da durangarrak uste baino eragin handiagoko teoria sortu zuela.

BIBLIOGRAFIA

- Abraham, W., 1981, *Diccionario de terminología lingüística actual*. Gredos, Madril.
- Agud, A., 1980, *Historia y teoría de los casos*, Gredos, Madril.
- Astarloa, P. P., 1803, *Apología de la lengua bascongada o ensayo crítico-filosófico de su perfección y antigüedad sobre todas las que se conocen*. Madrid, Facsim. Amigos del libro vasco, Bilbo 1983.
- , 1883, *Discursos filosóficos sobre la lengua primitiva o gramática y análisis razonada de la euskera o bascuence*. Bilbao, Velasco.
- Beauzée, N., 1767, *Grammaire générale ou exposition raisonnée des éléments nécessaires du langage, pour servir de fondement à l'étude de toutes les langues*. Friedrich Frommann Verlag, Stuttgart 1974.
- Camióñ, A., 1884, *Gramática de los cuatro dialectos literarios de la lengua vascongada*. Iruña. Facsim. LGEV, Bilbo 1977.
- Chevalier, J.-C., 1968, *Histoire de la syntaxe. Naissance de la notion de complément dans la grammaire française (1530-1750)*. Droz, Geneve.
- Crystal, D., 1985, *A dictionary of Linguistics and Phonetics*. Basil Blackwell, Oxford.
- Darrigol, J.-C., 1827, *Dissertation critique et apologétique sur la langue basque*, Bayonne.
- Delasalle, S. & Chevalier, J.C., 1986, *La linguistique, la grammaire et l'école, 1750-1914*, Armand Colin, Paris.
- Destutt-Tracy, 1803, *Elements d'Ideologie. Second partie. Grammaire*.
- Diderot, D., D'Alambert, *Encyclopédie*. 13, lib. s.u. cas.
- Garate, J., 1933, *G. de Humboldt. Estudio de sus trabajos sobre Vasconia*. Bilbao.
- , 1936, *La época de Pablo Astarloa y Juan Antonio Moguel*, Bilbo.
- , 1936, «Extracto del Plan de Lenguas de Astarloa por Guillermo de Humboldt», *RIEV*, 26.
- Harriet, M., 1741: *Gramatica escuaraz eta francesez composatua frances hitzcuntça ikhasi nahi dutenen faboretan*. Fauvet, Bayonne.

(36) Euskal deklinabidearen historiografiari eskeinitako kapitulua (177-191. or.) oso interesgarria gertatzen da bere osotasunean. «Cap. VII. Historia y crítica de la declinación vascongada».

- Hernanz, M. L. & Brucart, J.M., 1987, *La sintaxis*. Ed. Crítica, Bartzelona.
- Hervás, L., 1977, [1800-1805], *Catálogo de las lenguas de las naciones conocidas y enumeración, división y clases de éstas según la diversidad de sus idiomas y dialectos*. 6. lib., Madrila. Berrarg. Atlas, Madrila, 5 lib.
- Hjelmstev, L., 1978, *La categoría de los casos*. Gredos, Madrila.
- Humboldt, G., 1817, «Correcciones y adiciones al *Mithridates* de Adelung sobre la Lengua Cantábrica o Vasca». J. Garateren gazt. itzulpena, *RIEV*, 1927.
- , *Gramática vasca*. Ik. Garate 1933.
- Lardizabal, F. J., 1856, *Gramática vascongada*, Donostia.
- Larramendi, M., 1729, *El imposible vencido. Arte de la lengua bascongada*. Salamanca. Facsim. Hordago, Donostia 1979. Erabilitako arg. Donostia 1853koa da.
- Lázaro Carreter, F., 1949, *Las ideas lingüísticas en España durante el siglo xviii*, *RFEn* Gehigarria. 2. arg. Crítica, Madrila.
- , 1977, *Diccionario de términos filológicos*. 3. arg. Gredos, Madrila.
- Lécluse, Fl., 1826, *Manuel de la Langue Basque*, Toulouse. Berrarg. in J. A. Lakarra «Lécluseren Euskal Gramatika (1826)». Euskalaritzaren historiarako lanabesak (I)», *ASJU*, XXI-3, 1987, 813-916 eta J.A. Lakarra eta B. Urgell «Lécluseren hiztegia. Euskalaritzaren historiarako lanabesak (II)», *ASJU*, XXII-1, 99-211.
- Merrill, J. S., 1962, «The Presentation of Case and Declension in Early Spanish Grammars», *ZRPb*, 78, 162-171.
- Micoleta, R., [1653], 1880, *Modo breve de aprender la lengua vizcayna*, E.S. Dodgsonen arg. Sevilla 1897.
- Mounin, G., 1974, *Historia de la lingüística. Desde los orígenes al siglo XIX*. Gredos, Madrila.
- Oihenart, A., 1638, *Notitia utriusque Vasconiae, tum Ibericae tum Aquitanicae*. 2. arg., Paris 1657. (J. Gorosterrazuren esp. itzulpena, *RIEV*, 17-19).
- R[eal] A[cademia] E[spañola], 1771, *Gramática de la lengua castellana*. Berrarg. Ed. Nacional, Madrila 1984.
- Sarasola, I., 1977, «Sobre la bipartición inicial en el análisis en constituyentes», *ASJU*, XI.
- Serbat, G., 1988, *Casos y funciones*. Gredos, Madrila. Frantziar ed. 1981ekoa da.
- Tovar, A., 1980, *Mitología e ideología sobre la lengua vasca*, Alianza Ed., Madrila.
- Traggia, J., 1802, «Del origen de la lengua vascongada», *Diccionario Geográfico-histórico de España por la Real Academia de la Historia* (s.u. Navarra, xiii. art.), Madrila, II, 151-166.
- Urquijo, J. de, 1927, Humboldtten *Berichtigungen*-en J. Garateren gazt. itzulpenari egin sarre-ra, *RIEV*, 24.
- Urte, P. de, [1712], 1896-1900, *Grammaire Cantabrique basque*. W. Websteren arg. Bagnères de Bigorre, *Bulletin de la Société Ramond*.
- Van Eys, W. J., 1867, *Essai de grammaire de la langue basque*. Amsterdam.
- , 1879, *Grammaire comparée des dialectes basques*. Paris.
- Zabala, J.M., 1848, *El verbo regular bascongado*, Donostia.